

DOI 10.31651/2524-2660-2020-3-78-87

ORCID 0000-0002-6282-8052

МАРЄЄВ Дмитро Анатолійович,

кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови, літератури та методики навчання,
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка
e-mail: damar_dim@ukr.net

ORCID 0000-0002-9136-7814

ЧАРНЯКЕВИЧ Юрій Валерійович,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовознавства і лінгводидактики,
Білоруський державний педагогічний університет імені Максима Танка
e-mail: czarn@tut.by

УДК 378.147.88:811.161(045)

**ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС
ВИВЧЕННЯ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА БІЛОРУСЬКИЙ ДОСВІД**

У статті висвітлено проблему організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти під час вивчення курсів української та білоруської діалектології. Відзначено, що самостійна робота є формою організації освітнього процесу, під час якої здобувач вищої освіти оволодіває визначеним викладачем початковим матеріалом без безпосередньої участі педагога, але під його контролем. Самостійна робота передбачає підготовку до лекцій, практичних і семінарських занять, опрацювання рекомендованої літератури, опрацювання тем і питань, що не розглядаються в лекційній частині курсу, виконання завдань в аудиторії та позааудиторно. Проаналізовано навчально-методичне забезпечення із дисциплін та виокремлено найпоширеніші види завдань самостійної роботи: репродуктивні, аналітичні, евристичні й дослідницькі. Запропоновано власний досвід організації самостійної роботи з діалектології.

Ключові слова: методика викладання; самостійна робота; індивідуальне навчально-дослідне завдання; заклад вищої освіти; діалектологія.

Постановка проблеми. Освіта, зокрема вища, не обмежується кількома роками студіювання в навчальному закладі. Це не тільки результат, а й безперервний процес засвоєння знань, вироблення певних умінь та навичок. Після завершення закладу вищої освіти випускник повинен уміти самостійно здобувати знання й постійно їх удосконалювати. Тому до важливих компетентностей, яких набувають здобувачі вищої освіти під час виконання освітньої програми, належать уміння працювати самостійно [1, с. 32–37], що значною мірою формується у процесі самостійної роботи.

Як відомо, зміст й обсяг самостійної роботи визначаються робочою програмою навчальної дисципліни й методичними рекомендаціями щодо її вивчення, розробленими викладачем, а методика організації такої роботи залежить від особливостей навчального предмета.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти присвятили наукові розвідки Б. Єсипов, В. Козаков, А. Алексюк, П. Підкасистий, А. Аюрзанайн, О. Діордіященко, А. Грицюк, І. Шимко, Н. Герман, Н. Тягунова, А. Баранова, А. Савченко, Н. Панкова, Т. Лизнева, Т. Копустич, С. Мянченя, А. Лешченко, В. Ніколаєва, С. Луговцова та ін. Однак досі потребує уваги питання організації самостійної роботи під час вивчення окремих лінгвістичних дисциплін. Аналіз робочих програм і посібників із діалектології засвідчує, що їхні автори такої форми організації освітнього процесу, безперечно, приділяють увагу. Водночас теоретико-методичні аспекти організації самостійної роботи у процесі вивчення діалектології залишаються поза увагою науковців чи розглянуті принагідно в контексті інших дисциплін (наприклад, як у [2]), що зумовлює актуальність дослідження.

Мета статті – висвітлити проблему організації самостійної роботи студентів під час вивчення діалектології в українських та білоруських закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття самостійної роботи в педагогічній літературі має широке трактування, зумовлене різним розумінням сутності чи багатоаспектністю цього явища. Її визначають як один із способів навчальної діяльності, і метод навчання, і прийом навчання, і умову виховання, і форму діяльності здобувачів вищої освіти, і систему організації педагогічних умов без присутності викладача тощо [3, с. 316].

Дотримуємося думки, що самостійна робота є формою організації освітнього процесу, під час якої здобувач вищої освіти оволодіває визначеним викладачем початковим матеріалом без безпосередньої участі педагога, але під його контролем.

Аналіз навчально-методичного забезпечення з української (Я. Пура «Домашні завдання з української діалектології» (1986), В. Куриленко, О. Семенов «Методичні рекомендації для практичних занять з курсу «Українська діалектологія»» (1992), Г. Гримашевич, В. Мойсієнко, О. Никончук, В. Прус «Українська діалектологія: практичний курс (методичні рекомендації)» (2001), Ю. Громик «Діалектологія української мови. Навчально-методичні матеріали

для студентів спеціальності «Українська мова та література»» (2003), Н. Шеремета «Українська діалектологія: практичні заняття: навчальний посібник» (2005), Н. Дейниченко «Матеріали й методичні вказівки до курсу «Українська діалектологія»» (2006), Т. Євтушина «Українська діалектологія (за вимогами кредитно-модульної системи): методичні рекомендації для аудиторної та самостійної роботи спеціальності «Педагогіка і методика середньої освіти. Українська мова і література (мова та література англійська)»» (2008), Т. Монахова «Українська діалектологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів» (2010), Р. Сердега, А. Сагаровський «Українська діалектологія: навчальний посібник» (2011), С. Панцьо «Українська діалектологія: практикум: навчально-методичний посібник» (2013), Л. Прокопчук «Українська діалектологія: навчальний посібник для студентів галузі знань 0203 Гуманітарні науки напряму підготовки 6.020303 Філологія. Українська мова і література» (2013), Н. Торчинська «Українська діалектологія: навчальний посібник» (2017), М. Вербовий «Українська діалектологія: методичні рекомендації для студентів філологічного факультету» (2018)) та білоруської діалектології (Э. Бінава, Е. Мяцельская «Беларуская дыялекталогія: вучэбны дапаможнік» (1991), Э. Бінава, Е. Мяцельская «Беларуская дыялекталогія: практыкум» (1991), М. Данилович «Беларуская дыялекталогія: практыкум» (1995), І. Гапоненка, В. Трайковская «Тэставыя заданні па беларускай дыялекталогіі» (2002), І. Гапоненка, В. Трайковская «Беларуская дыялекталогія ў табліцах і схемах» (ч. 1. 2005, ч. 2. 2008), І. Гапоненка, В. Трайковская «Беларуская дыялекталогія: вучэбна-метадычны комплекс» (2008), Л. Леванцэвіч «Беларуская дыялекталогія: вучэбна-метадычны комплекс» (2014), Ю. Чарнякевич «Беларуская дыялекталогія: вучэбна-метадычны комплекс для спецыяльнасцей 1-02 03 01 Беларуская мова і літаратура; 1-02 03 03-04 Беларуская мова і літаратура. Замежная мова» (2019) засвідчує, що значна частина авторів підручників – викладачів навчальної дисципліни – на самостійне опрацювання відносить окремі теми чи питання, які неможливо опрацювати в аудиторії (на лекції, практичному й семінарському занятті) через обмеження часу. Пошук нової інформації активізує пізнавальну діяльність здобувачів вищої освіти, поглиблює їхні знання з навчальної дисципліни.

Виокремимо найпоширеніші види завдань самостійної роботи з діалектології:

1. Репродуктивні:

- заповнити таблиці;
- заповнити контурну карту;
- записати фонетичною транскрипцією слова.

Цей вид завдань виконується за певним зразком і головно сприяє активному сприйняттю та кращому запам'ятовуванню інформації.

2. Аналітичні:

- опрацювати першоджерело;
- зреферувати чи законспектувати статтю, розділ книги;
- зреферувати мовні особливості говірок певного говору чи наріччя;
- підготувати доповідь за першоджерелом;
- подати характеристику наукової праці (словника, атласу, монографії тощо);
- з'ясувати різницю між певними поняттями чи мовними явищами;
- з'ясувати стан дослідження мовних явищ у певному мовному просторі;
- виписати зі словника діалектизми з їхнім тлумаченням;
- укласти список дослідників говірок певного регіону;
- проаналізувати слова за зразком;
- пояснити значення виділених слів: соціальних (сленг, жаргон) і територіальних діалектизмів;
- розподілити слова за лексико-семантичними групами.

Означені завдання формують уміння пошуку, аналізу, синтезу, узагальнення інформації.

3. Евристичні й дослідницькі:

- написати повідомлення, реферат на одну із запропонованих тем;
- підготувати публічний виступ на основі проаналізованого матеріалу;
- підготувати тестові завдання за певною темою;
- укласти лексичний, фразеологічний словник місцевої говірки;
- записати й схарактеризувати діалектизми з певної місцевості, указати тип і походження;
- зібрати й проаналізувати назви (антропоніми, топоніми тощо), які зустрічаються у говірці здобувача вищої освіти, указати мотивацію;
- виконати технічний запис говірки й затранскрибувати за ним мовлення;
- прокоментувати й схарактеризувати явища фонетики, граматики (морфології, словотвору, синтаксису);
- знайти й виписати з тексту (діалектного мовлення чи художнього твору) діалектизми й проаналізувати їх.

Такі завдання формують дослідницькі уміння здобувачів вищої освіти і орієнтують їх на проведення наукової роботи.

Утім самостійна робота не обмежується тільки опрацюванням тем і питань, що не розглядаються в лекційній частині курсу, й виконанням завдань. Вона також передбачає підготовку до лекцій, практичних і семінарських занять, опрацювання рекомендованої літератури.

Завдання самостійної роботи з діалектології виконують в аудиторії та позааудиторно, при цьому форми організації можуть бути різними – фронтальна (усі виконують однакові завдання) чи індивідуальна (завдання можуть диференціюватися за ступенем складності або ж усі отримують завдання з однаковими умовами, але з різним змістом); групові й парні, за нашими спостереженнями, практикуються зрідка.

Розглянемо наш досвід організації і планування самостійної роботи з діалектології:

А. Загальний обсяг дисципліни «Українська діалектологія» для здобувачів вищої освіти галузі знань 01 Освіта / Педагогіка спеціальності 014 Середня освіта предметної спеціалізації 014.01 Середня освіта (Українська мова і література) – 90 год. (3 кредити). На аудиторні заняття відведено 40 год., на самостійну роботу – 50 год. Остання передбачає опрацювання й доповнення лекційного матеріалу, підготовку до практичних занять (вивчення теоретичного матеріалу, наукової термінології і виконання завдань). Крім того, у межах вивчення кожної теми пропонуємо виконання окремих завдань, винесених на самостійне виконання.

1. У темі «Вступ» даємо завдання законспектувати правила фонетичної транскрипції, які дозволяють читати говіркові тексти і якнайточніше відбивати звукові особливості говірки.

Пропонуємо також підготувати реферати чи наукові есе на одну із запропонованих тем, які поглиблюють і розширюють інформацію, винесену на лекцію й практичне заняття. Наприклад, метою наукової розвідки на тему «Концепція ізоглос» є поглибити знання здобувачів вищої освіти про метод лінгвістичної географії й сутність понять ізоглоса, ізофона, ізолекса, ізосема, пасмо ізоглос; «Теорія хвиль Й. Шмідта» – про розвиток мов, а також формувати усвідомлення того, чому низка українських говірок південно-західного наріччя має чимало рис, спільних із польською мовою, поліських – із російською і білоруською; «Кореляція ізоглос й історико-культурних явищ» – про зв'язок мови й історії народу тощо.

2. Із метою узагальнення відомостей про наріччя і говори української мови й кращого запам'ятовування матеріалу пропонуємо заповнити таблицю інформацією про межі поширення найбільших українських мовно-територіальних утворень та їхні основні фонетичні, морфологічні та лексичні риси:

Наріччя	Межі поширення	Основні риси		
		Фонетичні	Морфо-логічні	Лексичні
Північне				
Південно-західне				
Південно-східне				

Причому ця таблиця заповнюється не зразу, а у процесі засвоєння відповідних тем протягом лекційного курсу.

3. Під час вивчення будь-якої наукової дисципліни важливим є опрацювання відомостей з історії її розвитку. Ефективному запам'ятовуванню інформації про дослідників говорів української мови, крім узвичаєних мультимедійних презентацій, сприятиме виготовлення про них інформаційних карток, що складаються із наступних структурних елементів (реквізитів):

- прізвище, ім'я, по батькові;
- рік народження і смерті (якщо є);
- портрет;
- основні праці з діалектології;
- внесок у діалектологію.

Із прикладом оформлення карток персоналій можна ознайомитися в [4, с. 28].

4. Із метою перевірки рівня засвоєння здобувачами вищої освіти навчального матеріалу, формування умінь знаходити й визначати діалектні явища даємо завдання проаналізувати тексти за узагальноною схемою (див. [5, с. 63]).

Причому мовні ознаки із кожного мовного рівня здобувачі вищої освіти аналізують після того, як засвоїли відповідну тему із фонетики, словотвору, морфології, синтаксису.

Обов'язково подаємо зразок аналізу тексту. Наприклад:

їа буду расказуват' // значит' у нас тутачки у канци села там у нас буї сад // і там була гарод'н'а бригада // там памидори вирашчували / качан'е / гурки // ну / а тутечки ж ваїна / уже ж уступайут' н'їмц'ї // їа пашла да ц'ойї на / на їїїї матер кажю / т'їтко стєкло / хаї ми з маїшеї пидем на памидори / утуди ж у сад // там їсе кажю / раздвара_ї (звучить

нечїтко – Д. М.) дек ми пидем // ми за кашоїки / матеркі нам дали / і ми жш пашли туди // пашли панаривали памидори / і несем // несем / даходим да_центра / їак оце сєчас с'їл'сав'їет // ото тут оце ж мїцет / на масту стайїт' двї машини строчет' // (с. Домашлин, Корюківського району, Чернігівської області)

І. Фонетичні особливості:

Вокалізм:

- рефлексія */ě/:
- у наголошеній позиції: після передньо-язикового – [i]: н'їмц'ї; після губного – [ie]: с'їл'сав'їет;
- рефлексія */e/:
- у наголошеній позиції: лексикалізовані рефлексії – [i]: т'їтко;
- у ненаголошеній позиції – [e]: ма́тер;
- */o/ в наголошених новозакритих складах реалізується в [уї]: мшцет;
- монофтонг [и] (<*/o/) в наголошеній позиції дієслівної форми пидемо: пидем;
- недисимілятивне акання (реалізація *[o] в [a] в ненаголошеній позиції): расказуват', канци, гарод'н'а, па памидори, ваїна, пашла, пашли, панаривали, даходим, да_центра, с'їл'сав'їет, на масту, стайїт';
- відсутність нейтралізації [e] та [и] у позиції не під наголосом: сєла, ма́тер, тутечки, пидем, матеркі, несем, сєчас; значит', тута(е)чки, бригада, памидори, вирашчували, кашоїки, панаривали, даходим, машини;
- наявність [и], що виник внаслідок конвергенції */ы/ та */i/: бригада, вирашчували, дали, пашли, панаривали тощо;
- збереження давнього [у] у назві огірок: гурки;
- відсутність початкового [o]: гуркі.

Консонантизм:

- твердість [ч]: значит, тутачки, вирашчували, качан'е, сєчас, строчет';
- варіювання [ц'] : [ц]: н'їмц'ї, ц'ойї, але у канци;
- відсутність [й] у парадигмі пиде – пидемо: пашла, пидем;
- уживання сполуки [ки] (<[кы]): тутачки, кашоїки, матерки;
- збереження дзвінкості приголосних у кінці слова: сад, але варіантність ж і жш;
- асимілятивне подовження м'яких приголосних: качан'е
- асиміляція за м'якістю: гарод'н'а;
- асиміляція за глухістю: расказуват';

ІІ. Морфологічні особливості:

Іменник:

- закінчення -и в ненаголошеній позиції ім. чол. роду ІІ відміни в М. в. одн. після [ц]: у канци;

– закінчення *-i* в ненаголошеній позиції ім. чол. роду II відміни в Н. в. множ. після [ц]: *н'і́мц'і́*;

– збереження давнього закінчення *-e* з подовженим м'яким приголосним перед ним в Н. в. одн. ім. сер. роду II відміни: *кача́н'е́*;

– ненаголошена флексія *-eї* у формі О. в. одн. ім. I відміни (після шиплячого): *ма́шеї́*;

– наявність особливих форм кличного відмінка: *т'і́тко́ сте́кло*.

Прикметник:

– стягнені форми прикметників жіночого роду: *гаро́д'н'а́*.

Займенник:

– Р.в. займ. жіночого роду *вона́*: *ї́її́*;

– Р.в. займ. жіночого роду *ця́*: *у'о́їі́*.

Прислівник:

– початковий [у] в прислівнику *туда́*: *у́туда́*;

Дієслово:

– інфінітивний суфікс *-т'*: *раска́зуват'*;

– наголошена флексія *-ем* у 1-й ос. множ. теп. часу дієсл. I дієв.: *несем*;

– ненаголошена флексія *-ем* у 1-й ос. множ. майб. часу дієсл. I дієв.: *пидем*;

– ненаголошена флексія *-им* у 1-й ос. множ. теп. часу дієсл. II дієв.: *даходим*;

– ненаголошена флексія *-ут'* у дієсл. I дієв. у 3-й ос. множ. теп. часу, що в інфінітиві мають суфікс *-а-*, а в презенсі – *-ай-*: *устуна́йут'*;

– ненаголошене закінчення *-ет'* у 3-й ос. множини теп. часу дієсл. II дієв.: *стро́ч'ет'*.

Частка:

– частка *хай*: *хаї́*;

– частка *це*: *оце́*;

– частка *то*: *ото́*;

– частка *ж*: *ж, жш*.

III. Словотвірні особливості:

– дієслівний суфікс *-ува-*: *раска́зуват'*, *вираши́чува́ли*;

– похідні утворенні від прислівника *тут* із формантом *-ачки*, *-ечки*: *ту́тачки*, *ту́течки*;

– мішана аббревіатура: *с'і́л'сае'і́т*.

IV. Синтаксичні особливості:

– поширеність конструкцій із сполучником *дек*: *дек ми пидем*;

– конструкції при дієслівному керуванні з відмінком об'єкта: з іменником-назвою рослини у формі називного – знахідного множини: *панарива́ли памидо́ри*.

Після опрацювання теми «Лексика і фразеологія української діалектної мови» цю схему доповнюємо завданням виявити лексичні особливості говірки.

У такий спосіб необхідно проаналізувати також 1) фрагмент тексту художньої літератури; 2) наратив, записаний на аудіоносій і затранскрибований здобувачем вищої

освіти; 3) обрядовий текст, у якому звертається увага не тільки на вербальний план, а ще й на акціональний, реалемний і локативний (якщо є).

5. Задля кращого запам'ятовування матеріалу із системи вокалізму пропонуємо виконати порівняльний аналіз звукових виявів голосних фонем різних українських діалектних систем, заповнивши відповідну таблицю:

Аналізована фонема	Діалектна система			
	Поліська	Південно-східна	Південно-західна	Карпатська

6. Активізації пізнавальної діяльності і поглибленню знань здобувачів вищої освіти сприятиме індивідуальне навчально-дослідне завдання підготувати повідомлення про певне фонетичне, граматичне явище чи процес, які наявні в говірковому мовленні (епентеза; метатеза; апокопа; синкопа; депалаталізація; палаталізація; фонетична субституція; гіперкорекція; діафонія; конвергентні і дивергентні процеси у фонетичній системі українських діалектів; звукові зміни у межах сталої довжини слова; звукові зміни, пов'язані з динамікою довжини слова; діаморфія; трансформи і субститути в діалектному мовленні; динаміка структури слова в говірках; діалектна контамінація; граматична й морфемна аналогія; явище редуплікації в українських діалектах; енантіосемія) чи характерні для певних ареалів («якання», «цекання», «дзекавання») тощо.

7. Своєрідним допуском до майбутньої фольклорно-діалектологічної практики є збирання незначного за обсягом діалектного матеріалу і створення діалектних карток за одним із зразків:

Питання № 1	с. Ходине, Глухівський р-н, Сумська обл. 01.07.2018
Двор	Инф. Семенко В. І. Експл. Сидорчук В. А. 11-У

№ 3	с. Орлівка, Ямпільський р-н, Сумська обл. черда́к / чирда́к (горище на хаті) ви́шки (горище в господарському приміщенні – сараї) пал'ез на хату = поліз на горище на хаті
	Инф. Товстуха О. М. Експл. Мареев Д. А. 10.08.2013

8. Із метою опрацювання діалектної картотеки (студентських практик) і виявлення здібних до діалектологічних досліджень

здобувачів вищої освіти, яких можна буде залучати до написання бакалаврських чи магістерських робіт із діалектології, після опрацювання теми «Діалектна картотека. Географія діалектного мовлення», на якій ознайомлюємо їх, зокрема, із принципами картографування діалектних явищ і принципами інтерпретації лінгвістичних карт, пропонуємо створити діалектологічну карту й описати її.

Б. Щодо білоруського досвіду, він, звичайно, трохи відрізняється від українського. Наприклад, загальний обсяг дисципліни «Білоруська діалектологія» – 84 години: 42 години відведено для занять в аудиторії, 42 години – для самостійної роботи. Крім того, Білоруський державний педагогічний університет імені Максима Танка нещодавно скасував діалектологічну практику (в інших університетах, таких як Білоруський державний університет, вона присутня). У зв'язку з цим на самостійній роботі студенти приділяють більше уваги роботі з підручниками та посібниками.

Найбільш поширені види завдань самостійної роботи з діалектології збігаються як в українських, так і в білоруських університетах. І це зрозуміло, адже, як відомо, систематично організована самостійна робота здобувачів вищої освіти є основним засобом підготовки до самостійної діяльності, а зміст, методи, форми виступають як фактори, що впливають на це навчання.

Організація керованої самостійної роботи здобувачів вищої освіти спрямована на вирішення таких завдань:

- повторення, закріплення та узагальнення раніше набутих знань;
- удосконалення предметних навичок, формування дослідницьких умінь та навичок;
- активізація навчально-дослідної діяльності;
- формування готовності здобувачів вищої освіти до самоосвіти.

Джерелами інформації, коли здобувачі вищої освіти виконують контрольовану самостійну роботу, можуть бути: конспект; друковані матеріали; підручники та словники; матеріали на електронних носіях.

План керованої самостійної роботи передбачає: форму роботи, зміст (обсяг) роботи, термін виконання, види контролю.

Залежно від місця та часу керованої самостійної роботи, характеру керівництва нею з боку викладача та способу моніторингу її результатів вона поділяється на такі види:

- самостійна робота під час основних занять (лекції, семінарські заняття);

- самостійна робота під наглядом викладача у формі планових консультацій, творчих контактів, тестів та іспитів;

- позааудиторна самостійна робота, коли здобувачі вищої освіти виконують домашні завдання навчально-творчого характеру.

Незалежність вищезазначених видів роботи є цілком умовною, і в реальному навчальному процесі ці види перетинаються між собою.

Самостійна робота досить різноманітна, вона може *включати*:

- виконання самостійних робіт;
- виконання контрольних робіт, складання схем, таблиць;
- робота з довідковою, методичною та науковою літературою з білоруської діалектології;
- захист виконаних робіт;
- підготовка до дискусій, конференцій;
- підготовка до тестування тощо.

Основні *типи завдань* для керованої самостійної роботи:

- вивчення наукових та навчальних текстів (підручники, першоджерела, додаткова література);
- складання плану тексту;
- графічне відображення структури тексту;
- конспектування тексту;
- виписки з тексту;
- робота зі словниками, довідниками; ознайомлення з нормативними документами;

- навчально-дослідницька діяльність;
- використання аудіо- та відеозаписів.

Для закріплення та систематизації знань, здобутих самостійно, використовуються такі *види діяльності*:

- робота з конспектами лекцій, повторна робота над навчальним матеріалом (з підручників, першоджерел, додаткової літератури тощо);
- складання планів і тез відповідей;
- складання таблиць для систематизації навчального матеріалу;
- вивчення нормативних матеріалів;
- відповіді на контрольні запитання;
- підготовка доповідей для виступів на семінарах, конференціях;
- підготовка рефератів, доповідей;
- складання бібліографії тощо.

Для розвитку навичок використовуються такі дії:

- виконання завдань за зразком;
- розв'язування варіативних завдань;
- виконання схем, таблиць тощо;

– рефлексивний аналіз професійних умінь і навичок із використанням аудіо- та відеоапаратури та ін.

Види завдань для керованої самостійної роботи, *їх зміст та характер* можуть бути змінними та диференційованими, враховувати специфіку матеріалу, поданого для самостійного вивчення.

Серед конкретних *видів* самостійної роботи рекомендується використовувати наступні:

а) самостійна робота за зразком (перенесення відомого способу в аналогічну ситуацію). Пізнавальна активність здобувачів вищої освіти з діалектології у виконанні цих завдань виявляється в осмисленні, запам'ятовуванні та відтворенні навчального матеріалу та його застосуванні за зразком. Основна його мета – закріпити знання, розвивати вміння та навички;

б) реконструктивно-змінна самостійна робота (перенесення відомого способу з деякою модифікацією в незнайому ситуацію). На цьому рівні студент застосовує відомий спосіб, адаптуючи його до нової ситуації;

в) евристична самостійна робота (перенесення відомих способів у нестандартну ситуацію). У цьому випадку студент вибирає, які особливості він може виділити, в якій послідовності подати їх та на яких зосередити увагу. Завдяки цьому самостійна робота набуває дослідницького характеру.

Для контролю самостійної роботи використовуються:

- перевірка окремих завдань;
- семінари;
- колоквиуми;
- конференції;
- заліки за темами, за розділами;
- тестування;
- контрольні роботи.

Для контролю ефективності організації самостійної роботи можна провести анкетування, під час якого виявити корисність певних видів та організаційних форм самостійної роботи, правильність та своєчасність їх включення у навчальний процес, адекватність методичного забезпечення тощо.

Критеріями оцінювання результатів самостійної роботи можуть бути:

- рівень засвоєння навчального матеріалу;
- вміння використовувати теоретичні знання під час виконання практичних завдань;
- обґрунтованість та чіткість викладу відповіді;

– оформлення матеріалу відповідно до вимог стандартів;

– сформовані вміння та навички відповідно до цілей і завдань дисципліни [6, с. 27–29, 64–70].

Самостійна робота може бути успішною лише за умови її правильної організації, необхідної методичної підтримки, ефективного контролю, обов'язкової систематизації, а за необхідності й коригування знань, які були отримані самостійно.

Важливою частиною самостійної роботи є робота над помилками, допущеними в плановій роботі. Викладач лише підкреслює слова та вирази, в яких є неправильне написання чи використання, даючи студенту можливість самостійно розібратися з ними, тобто роблячи ці недоліки об'єктами свідомої цілеспрямованої роботи.

Тексти для самостійного читання та вивчення, узагальнення та конспектування, методичні вказівки щодо написання конспекту, контрольні тести та завдання для самостійної роботи студентів представлені в книзі [7] та інших білоруських виданнях, перелічених на початку статті.

Приклад 1.

Приблизний перелік завдань для керованої самостійної роботи студентів:

Тема 7. Діалектна основа літературної мови – 4 години (практична).

Завдання:

1 модуль складності. На основі підручника складіть план відповідей на запитання:

1. Чи є відмінності в системі приголосних говірок і літературної мови?
2. Як передаються в мовленні сонорні [р] та [р']? Як називаються такі говірки?
3. Як передаються передньоязикові африкати [дз'] – [ц'] та зімкнені приголосні [д(д')] і [т(т')]?
4. Як передаються передньоязикові шиплячі [ж], [ч], [ш] та африкати [дж], [ц]?
5. Як передаються фонemi /б/ – /б'/, /в/ – /в'/, /м/ – /м'/, /п/ – /п'/?
6. Чи властива фонема /ф/ – /ф'/ системі консонантизму білоруської діалектної мови?

2 модуль складності. Виконайте завдання з практикуму. Складіть опорні схеми «Особливості давального і місцевого відмінків», «Діалектні закінчення іменників однини і множини всіх типів відмін», заповніть таблиці «Розбіжність іменників у роді», «Відмінювання різновідмінюваних іменників».

3 модуль складності. Підготуйте проект «Фонетика та морфологія діалектної мови» та захистіть його.

Приклад 2.

ВИМОГИ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

№ п/п	Назва теми, розділа	К-сть годзін	Заданне	Форма виконання
2.1	Крыніцы вывучэння беларускай дыялектнай мовы. Запісы фалькларыстаў, этнографаў XIX – XXI стст., мастацкія творы пачатку фарміравання сучаснай беларускай літаратурнай мовы, матэрыялы дыялектолагаў XIX – XXI стст., дыялектныя слоўнікі, хрэстамат’і вуснага маўлення, лінгвістычныя атласы і інш.	2	Напісанне рэферата па тэме (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Письмовая
2.2	Дыялекталагічныя даследаванні беларускіх гаворак у пасляваенны перыяд.	2	Падрыхтаваць даклад па тэме (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Вусная
3.	Тыпы лінгвістычных атласаў у залежнасці ад моўных узроўняў: а) універсальны, б) тэматычны	2	Падрыхтаваць даклад (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Вусная
	Тыпы лінгвістычных атласаў у залежнасці ад тэрыторыі даследавання: а) агульнаацыянальны, б) рэгіянальны, в) атласы груп моў, г) сем’яў моў ці кантынентаў	2	Падрыхтаваць даклад (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Вусная
	Беларускія дыялектныя асаблівасці на картах гэтых атласаў.	2	Падрыхтаваць даклад (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Вусная
	3 гісторыі лінгвагеаграфіі (Г.Венкер, Ж.Жыльерон, Я.Карскі, Маскоўская дыялекталагічная камісія (МДК), П.Бузук).	2	Падрыхтаваць даклад (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Вусная

Приклад 3. Практика (невиїзна).

ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ ЛЕКСИКИ

1. *Завдання практики* – збір та мовний опис лексикографічнага матэрыялу, што вызначае асаблівасці функцыянавання пэўных тематичных груп.

2. *Джерелами матэрыялу* ё беларускі гаворкі та лексикографічны выданні.

3. *Збір матэрыялу* здйснюецца за такім планам:

– Вибір джерел матэрыялу (2 – 3 словнікі залежна від обсягу реестру). Один із словніків (найбольшы) обираецца в якості асновы.

– Із словніка, абраного в якості асновы, здйснюецца выбір фактычнага матэрыялу про конкретну тематичну групу.

– Перевіраецца наявність выбраних слів в інших діалектних словниках.

– Перевіраецца наявність выбраних лексем у Тлумачному словнику беларуської мовы (ТСБМ).

4. Запис матэрыялу праводзіцца на картках. Конкретний предметний матэрыял поділяецца на відповідні тематичні підгрупи. Картки повинні містити такі елементи: а) закріплені в асновному словнику лексеми (з позначенням семантики та ілюстраціями; у разі, коли слово має декілька значень, фіксуецца лише значення, яке пов’язане з аналізованою тематичною групою); б) факт наявності лексеми в інших

словниках, які послуговували джерелами фактычнага матэрыялу практики; в) тип діалектних відмінностей (протиставний / не-протиставний); г) факт наявності лексеми в літаратурній мові відповідно до ТСБМ, д) тип діалектизму, що ґрунтуецца на порівнянні діалектної та літаратурної характэрыстыкі лексеми.

Приклад оформлення карток:

17
АНТАПАЛ , м. Адліга. <i>Антапал – калімокра, прападае снєх.</i> [СПЗБ, т. 1, с. 82] ТС – лексема адсутнічае. Суадносная лексема: ОТЛІГА, ОТЛЁГА, ж. Адлега. <i>Кот лежыць на подлозі, то будзе отліга, і як дзе комар найдзеца ў хаці да летая, таксама отліга.</i> [ТС, т. 3, с. 281-282] <i>Супрацьстаўленае лексічнае адрозненне</i> ТСБМ – лексема адсутнічае. <i>Уласналексічны дыялектызм</i>

29
ВЕТРУГА, ВЯТРУГА м. і ж. Моцны вецер, віхор. <i>От узбурыўся ветруга, аш праз вуглы свішчыць. Сягоня вятруга велькая.</i> [СПЗБ, т. 1, с. 303] ВЕТРЫШЧЭ н. Вялікі вецер. <i>Ветрышчэ, то не відаць, як рыба торкае.</i> [ТС, т. 1, с. 121] <i>Супрацьстаўленае граматычнае адрозненне</i> ВЯТРУГА м. Разм. Моцны, халодны вецер. [ТСБМ, т. 1, с. 604] <i>Фанетычны дыялектызм</i>

Приклад 4. Практика (виїзна).

*Зразок оформлення обкладинки
практики:*

тытульны бок:

ДЫЯЛЕКТАЛАГІЧНАЯ ПРАКТЫКА
Комплекснае даследаванне дыялектных
асаблівасцяў
Месца практыкі: Беларусь
Брэсцкая вобласць
Брэсцкі раён
в. Кабёлка
Выканаўца: студэнтка ІІ курса 1 групы
аддзялення беларускай
філалогіі філалагічнага факультэта БДУ
Іваноўская Яўгенія Пятроўна
Кіраўнік: дацэнт Трайкоўская Валянціна
Піліпаўна
МІНСК 2020

унутраны бок:

ІНФАРМАТАРЫ:

1. Вайцяхоўская Надзея Пятроўна, 1915 г.н.,
малапісьменная, нарадзілася ў в. Піркі Брагінскага
раёна Гомельскай вобл., у в. Кабёлка пера-
ехала ў 1945 годзе.

2. Еўдакімава Зоя Аляксееўна, 1937 г.н.,
адукацыя 7 класаў, мясцовая.

3. Аўдзейчык Аляксей Зянонавіч, 1930 г.н.,
адукацыя 7 класаў, мясцовы.

Зразок оформлення щоденникових
записів:

Афіцыйная назва абследаванай вёскі –
Кабёлка. Мясцовая – *Кубёлка*, ж. або Ка-
былкі, мн. Вёска знаходзіцца ў Дамачаўскім
пасялковым савеце і ўваходзіць у саўгас
“Дамачаўскі”.

Жыхары называюць сябе *кубэлковцы*
(жан. *кублэнка*, муж. *кублэнэц* або *ку-
бэльскій*). Назву вёскі тлумачаць так:

*Кольсь была парэхвія штырох сэлув:
Рудні й Лэплэвкі, Кубэлкі й Чэрска.
Батюшка казаў, што Кубэлка – кубло
(гназдо) парэхвіі. Рудня – рудня Кубэлкі.
Лэплэвка злыпыла штыры в парэхвію, а
хужэ чэртэй ным, як у Чэрску.*

**Висновки і перспектывы подальшых
досліджень.** Аналіз украінскаго й білору-
скаго досвіду арганізацыі самостійной ро-
боты з дыялекталогіі засвідчуе, што вона є
важлівым кампанентом освітнього проце-
су, адже пад час її виконання здобувачі
вышэйшай асветы опрацьовуюць значны
за абсягом масіў інфармацыі, якіх праз брак
часу немагчыма падати пад час аўдыторных
заняць; паглыблююць сваё знаанне пра мову
та її структуру; набуваюць уміння спостері-
гати за дыялектным мовленнем й аналізава-
ти його; у них фармуюцца нізка найваж-
лівішых загальных кампетэнтностей, серед
якіх уміння працавати самостійно; уміння
комунікувати; здатність експлікувати нову

інфармацыю; уміння працавати з новітнімі
інфармацыйнымі й комунікацыйнымі тех-
налогіямі.

Перспектывы подальшых навуковых сту-
дэй убачаемо в досліженні новых форм і
методів навчання, які можна застасовува-
ти для павышэння эфектыўнасці самостій-
ной работы здобувачів вышэйшай асветы з дыя-
лекталогіі.

Список бібліографічных посилань

1. Рашкевич Ю.М. Болонський процес та нова пара-
дигма вишэйшай асветы: монографія. Львів, 2014.
168 с.
2. Буда В.А. Самостійная работа студэнтаў на прак-
тычных занятках з сучаснай украінскай літаратурнай
мовы пад час вивчэння дыялекталогіі. *Зміст, форми
і метады самостійной работы студэнтаў: тэзі аб-
ласной навукова-практычнай канферэнцыі выклада-
чів*. Тернопіль, 1990. С. 259–261.
3. Кухарчук І. Арганізацыя самостійной работы студе-
нтаў пад час вивчэння украінскай мовы (за профес-
сійным спрямуванням) в умовах кредитно-
модульнай сістэмы навчання. *Праблемы підго-
товкі сучаснага вчытеля*, 2011. № 4(1).
С. 315–320.
4. Конспект лекцый з украінскай дыялекталогіі: для
студэнтаў напярэму падготовки 6.020303 Філологія
(украінская мова і літаратура). Укл. В.М. Курылен-
ко, Д.А. Марсёв. Глухів, 2014. 96 с.
5. Панцьо С. Украінская дыялекталогія: практыкум:
навчальна-метадичны посібнік. Тернопіль, 2013.
132 с.
6. Чарнякевіч Ю.В. Беларуская дыялекталогія: ВМК
для спецыяльнасцей 1-02 03 01 Беларуская мова і
літаратура; 1-02 03 03-04 Беларуская мова і
літаратура. Замежная мова. Мінск, 2019. 72 с.
7. Мяцельская Е.С., Блінава Э.Д. Беларуская
дыялекталогія: Практыкум. Мінск, 1991. 287 с.

References

1. Rashkevych, Yu.M. (2014). The Bologna Process and
a New Paradigm of Higher Education. Lviv. 168 p. [in
Ukr.]
2. Buda, V.A. (1990). Independent work of students in
practical classes on modern Ukrainian literary lan-
guage while studying dialectology. *Content, forms and
methods of independent work of students: abstracts of
the regional scientific-practical conference of teachers*.
Ternopil. 259–261. [in Ukr.]
3. Kukharchuk, I. (2011). Organization of independent
work of students while studying Ukrainian language
(for professional purposes) in a credit-module sys-
tem. *Problems of modern teacher training*, 4(1): 315–
320. [in Ukr.]
4. Kurylenko, V.M., Marieiev, D.A. (Comp.) (2014).
Lecture notes on Ukrainian dialectology: for students
majoring in 6.020303 Philology (Ukrainian language
and literature). Hlukhiv. 96 p. [in Ukr.]
5. Pantso, S. (2013). Ukrainian dialectology: workshop:
educational and methodical manual. Ternopil. 132 p.
[in Ukr.]
6. Charnyakiievich, Yu.V. (2019). Belarusian dialectology:
IMC for specialties 1-02 03 01 Belarusian lan-
guage and literature; 1-02 03 03-04 Belarusian lan-
guage and literature. Foreign language. Minsk, 72 p.
[in Belarus]
7. Miacielskaja, Je.S., Blinava, E.D. (1991). Belarusian
dialectology: Workshop. Minsk, 1991. 287 p.
[in Belarus]

MARIEIEV Dmytro,

PhD in Philology, assistant of Ukrainian language, literature and teaching methods Department,
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

CHARNYAKIEVICH Yury,

PhD in Philology, Senior Lecturer of Linguistics and Linguistic Didactics Department
Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank

**ORGANIZATION OF STUDENTS' INDEPENDENT WORK IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS DURING
THE STUDY OF DIALECTOLOGY: UKRAINIAN AND BELARUSIAN EXPERIENCE**

Summary. Introduction. After graduating from a higher educational institution, the graduate must be able to acquire knowledge independently and improve it constantly. Therefore, higher education students' important competencies acquired during the implementation of the educational program include the ability to work independently, which is largely formed in the process of independent work. The analysis of work programs and manuals on dialectology shows that their authors pay attention to this form of organization of the educational process. At the same time, theoretical and methodological aspects of the organization of independent work in the process of studying dialectology remain out of the attention of scientists or still considered occasionally in the context of other disciplines.

The purpose of scientific research is to reveal the problem of organizing independent work of higher education students while studying dialectology in Ukrainian and Belarusian higher educational institutions.

In order to solve the tasks and achieve the goal, a number of theoretical research methods were used: study and analysis of modern educational and methodical and reference literature, their systematization to compare different views on the problem of students' independent work and methods of its organization in higher educational institutions of Ukraine and Belarus; studying, theoretical comprehension and generalization of the advanced pedagogical experience of work of teachers of dialectology.

The independent work is a form of organization of the educational process in which the student masters the

initial material without the direct participation of the teacher, but under his control. It includes preparation for lectures, practical and seminar classes, work with recommended literature, elaboration of topics and issues, which are not considered in the lecture part of the course, performance of tasks in the classroom and extracurricular activities. Tasks of independent work on dialectology are performed in the classroom and outside the classroom. The forms of organization of independent work can be different: frontal, group, pair or individual. The most common types of independent work tasks are reproductive, analytical, heuristic and research.

Analysis of Ukrainian and Belarusian experience in organizing of students' independent work on dialectology shows that it is an important component of the educational process. While its implementation, higher education students process a large amount of information, which due to lack of time cannot be provided during classes; students deepen their knowledge of language and its structure; acquire the ability to observe dialectal speech and analyse it; they form a number of important general competencies, including the ability to work independently, ability to communicate, ability to explain new information, ability to work with the latest information and communication technologies.

Keywords: teaching methods; independent work; individual educational and research task; institution of higher education; dialectology.

Одержано редакцією 15.07.2020
Прийнято до публікації 05.08.2020